

Samii
Frashëri
VEPORA

BIBLIOTEKA

854-82

F 86

2

BILINDJA

Biblioteka RILINDJA

Redaktor

Nazmi Erahmani

8JH-82
F86

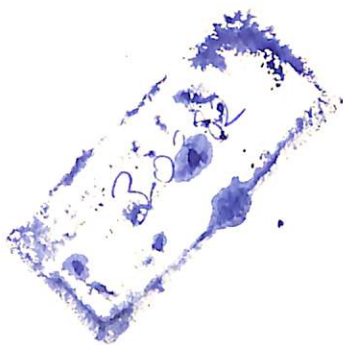
Sami Frashëri: VEPRA • 2

SHQIPËRIA
Ç'KA QENË Ç'ËSHTË
E Ç'DO TË BËHETË?

Mendime
për shpëtimt të mëmëdheut
nga reziket
që e kanë rethuarë

(Botuar të parën herë
në Bukuresht më 1899)

RILINDJA
Redaksia e botimeve
Prishtinë
1978

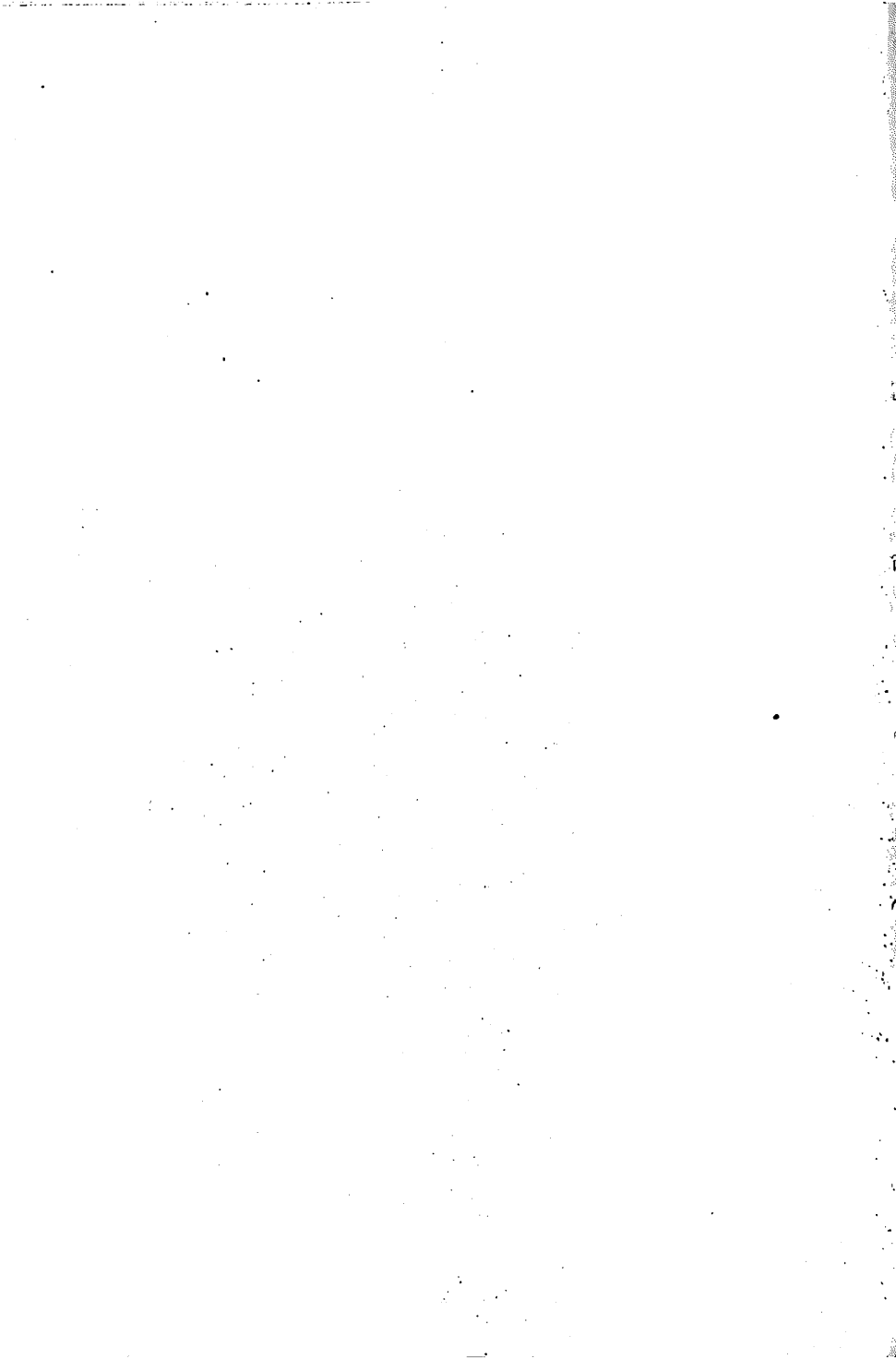
THE
LIFE OF
JOHN
STUART
MILL

BY
JAMES
MILL

LONDON
1833

PARATHËNIE

Samiu, vëllai më i vogël i dy pionierëve të lëvizjes kombëtare shqiptare, Abdylit dhe Naimit, është një nga ideologët dhe organizatorët e shquar të lëvizjes kombëtare të popullit tonë.

Ai jetoi dhe zhvilloi veprimtarinë e tij krijuese në periudhën e rritjes së lëvizjes nacional-çlirimtare të popullit shqiptar kundër sundimit otoman, kur perandoria otomane po dekompozohet, kur në Shqipëri filloi një lëvizje e gjerë dhe shpërthyer një varg kryengritjesh për krijimin e shtetit të pavarur shqiptar. Botë-kuptimi i tij është lidhur ngushtë me zgjimin e ndër-gjegjes kombëtare, me perspektivat e zhvillimit të Shqipërisë dhe luftën kundër absolutizmit të rendit ushtarako-feodal të sulltanëve.

Sami Frashëri brenda një kohe relativisht të shkurtrë botoi shumë vepra: traktate politike e filozofike, vepra letrare e shkencore, tekste shkollore, artikuj etj. Në shqip ai botoi 6 vepra. Ai filloi të pregatis fjalorin me shpjegime të gjuhës shqipe, por, për fat të keq, nuk arriti dot ta përfundonte. Samiu botoi në turqisht, arabisht dhe frengjisht 45 vepra, duke mos llogaritur artikujt e shumtë që ka shkruar. Gjithashtu ai përktheu turqisht 6 vepra („Histori e shkurtrë e Francës”, „Të mjerët” e Viktor Hygosë etj.) Në këtë mënyrë ai botoi gjithsej 52 vepra, përveç dorëshkrimeve, studimeve letrare, kulturele dhe shkencore që nuk arriti dot t'i botojë.

Për pjesëmarrjen e tij në lëvizjen kombëtare, për pikëpamjet e tij demokratike dhe përparimtare kundër absolutizmit të sulltanit, Samiu ndiqej dhe persekutohej vazhdimisht nga qeveria turke qysh prej vitit 1890. Por persekutimi arriji kulmin mbas botimit të veprës „Shqipëria ç'ka qenë, ç'është e ç'do bëhetë?” kur atij iu ndalua të dilte nga shtëpia, ku ishte si i burgosur dhe nuk u lejua as të kurohej.

Samiu kishte një kulturë të gjërë, të thellë dhe të gjithanëshme. Në qendër të vëmendjes së tij ishin materialistët e Greqisë së vjetër, iluministët e materialistët francezë, Darvini e të tjerë njerëz të shquar të shkencës e të kulturës botërore. Ai ishte përkrahës i përparimit, i kulturës dhe i diturisë.

Samiu në rrethet përparimtare të Shqipërisë, të perandorisë otomane dhe të vendeve të tjera të Lindjes kishte simpati dhe respekt të madh si njeri i ditur i kulturuar dhe përparimtar. Trajtimi i problemeve të ndryshme në lëmin e filozofisë, të shkencave të ndryshme dhe të sociologjisë tregon se ai ishte në korent me rymat dhe pikëpamjet e ndryshme të asaj kohe. Ai, duke u mbështetur dhe duke pasur besim të madh në të dhënat e degëve të ndryshme të shkencës së asaj kohe, arriji në disa konkluzione dialektike dhe materialiste në kuptimin e zhvillimit të natyrës dhe të shoqërisë.

Në zgjidhjen e problemit themelor të filozofisë, S. Frashëri duke u mbështetur në sukseset e shkencës dhe në trashëgimin materialist të së kaluarës, pohon se burimi fillestar është materja, që ai e quan eter. Në kundërshtim me idealistët, të cilët si substancë të botës quanin idenë mistike, absolute, shpirtin botëror, ndërgegjeqjen, Sami Frashëri thotë se pikërisht materid, është baza e vetme, thelbi, substanca e gjithë gjërave dhe sendeve. Në këtë mendim ai i afrohet shumë materialistit francez Didero, duke e quajtur materien si substancën unike, kurse trupat si forma të ndryshme të aenies së kësaj substance unike „Sub-

stanca e vetme e gjithësisë — shkruan ai — është eteri (materja E. R.) dhe se nga ky kanë lindur botrat dhe trupat¹⁾.

Samiu duke u bazuar në doktrinën e Darvinit, për të cilin kishte një respekt e simpathi të madhe, tregoi se njeriu ka ardhur nga bota e kafshëve dhe se nuk është krijuar nga „zoti” në formë të gatëshme, porse është rezultat i një procesi të gjatë e të komplikuar, që ka kaluar nga mbretëri e kafshëve deri në shoqërinë e sotme. Samiu, nga ana tjetër, është edhe kundër atyre që e identifikonin njeriun me kafshët. „Njeriu — shkruan ai — nga një vështrim është një-lloj me ato mijra kafshë, që jetojnë mbi tokë, po që dallohet prej tyre nga të folurit dhe nga mendimi²⁾).

Përsa i përket procesit të të nojhurit Samiu qëndronte gjithashtu në pozita materialiste. Pohimi i Samiut se „në shkencë nuk ka udhë që të mos kalohet” tregon se ai kishte besim të patundur në shkencën. Ai jo vetëm që ishte kundër agnosticizmit, i cili kishte arritur kulmin në gjysmën e dytë të shekullit XIX-të, por kishte besim të madh në njohjen dhe në shfrytëzimin e pasurive të botës për të mirën e njerëzve. Ja si shkruante ai në lidhje me këtë çështje: „Njerëzit kanë një detyrë të madhe, të njohin natyrën dhe të vërtetën e materjeve që gjenden në botë e veçanërisht mbi lëmsht të dheut tonë, të dinë të përfitojnë nga cilësitë e atyre materjeve dhe t'i shtien ato në punë për mirëqenien e mbarë rruzullimit³⁾).

Sami Frashëri në pikëpamjet e tij për zhvillimin e shoqërisë ishte në pozita idealiste. Sipas tij, shkaku kryesor dhe forca lëvizëse e zhvillimit të shoqërisë qëndron në përsosjen e fuqive mendore, në arsimin dhe edukatën e njerëzve. Por, në kushtet kon-

1) S. Frashëri, Qielli, Kap. XII, f. 55, Stamboll 1880.

2) S. Frashëri, Njeriu, f. 3, Stamboll 1880.

3) S. Frashëri, Qytetërimi Islam, parathënie, Stamboll 1880.

krete historike, pikëpamjet iluministe të S. Frashërit kanë qenë një hap i rëndësishëm përpara. Samiu vlerësonte shumë opinionin e masave, të kolektivit, duke e quajtur këtë shumë më me vënd se mendimin e një njeriut të vetëm. Ky koncept e ka burimin në pikëpamjet e tij demokratike. Ja si thotë ai në lidhje me ata njerëz që nënvleftësonin opinionin e masave: „O filozof, opinionin publik që ti nuk të pëlqen është shumë më me vënd se mendimi yt, pse në atë përmbliidhen mendimet e sa e sa miliona njerëzve, kurse mendimi yt është vetëm i pesë ose i gjashtë vetëve”⁴⁾.

Nga ana tjetër S. Frashëri vlerësonte drejt edhe rolin progresiv të individit, kur ai përfaqëson aspiratat dhe interesat e masave. Ja si ka shkruar ai për rolin e njerëzve të shquar në shoqëri: „Sa dobi u sjell anijeve feneri i një limani, aq dobi u bije bashkëatdhetarëve të vet një njeri i urtë, i matur e zemërmirë”⁵⁾.

Një pjesë e mirë e këtyre mendimeve të përgjithshme të Samiut dhe idealet e tij përparimtare e demokratike janë pasqyruar edhe në librin „Shqipëria ç’ka qënë, ç’është dhe ç’do të bëhet”, që është vepra e tij kryesore në gjuhën shqipe. Ajo është përkthyer në turqisht, greqisht, gjermanisht, bullgarisht dhe italisht. Në këtë manifest, që përbëhet nga tri pjesë, Samiu paraqet shkurtimisht historinë e popullit shqiptar, ngrë në qiell bukuritë mahnitëse, përshkruan jetën e rëndë të popullit shqiptar nën zgjedhën turke dhe shtron detyrat momentale dhe të ardhëshme taktiko-strategjike të lëvizjes kombëtare dhe ekonomiko-kulturale të shtetit të pavarur shqiptar.

Samii Frashëri në pjesën e parë të këtij libri, duke folur për origjinën e lashtë të popullit shqiptar, ki-

---

⁴⁾ S. Frashëri, Emsal Fjal’ e urtë Nr. 405, Stamboll 1880.

⁵⁾ Po aty, fjal’ e urtë Nr. 1023.